

UDK:130.02

Muxammadjon PARPIYEV,
Andijon davlat pedagogika instituti dotsenti, PhD
E-mail: m.t.parpiyev@andupi.uz

O'zMU professori N.Abdullayeva taqrizi asosida

AMERIKA RENESSANSI: TARAQQIYOTNING ZAMONAVIY OMILLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Amerika Renessansi tushunchasi zamonaviy taraqqiyot omillari nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Xususan, ilm-fan, texnologiya, ta'lim, innovatsiya va madaniy qadriyatlarining uyg'unlashuvi Amerika jamiyatida ijtimoiy-iqtisodiy o'sish va global yetakchilikni ta'minlashdagi o'rni yoritiladi. Maqola davomida Amerika tajribasi milliy rivojlanish strategiyalari, ijtimoiy ong va ma'naviy yangilanish jarayonlariga ta'sir ko'rsatuvchi muhim omil sifatida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Amerika Renessansi, taraqqiyot, fan-texnologiya, ta'lim, madaniyat, adabiyot, ma'rifatparvar ziyolilar.

AMERICAN RENAISSANCE: MODERN FACTORS OF DEVELOPMENT

Annotation

This article analyzes the concept of the American Renaissance from the perspective of modern factors of development. In particular, it highlights the role of science, technology, education, innovation, and cultural values in ensuring socio-economic growth and global leadership in American society. Furthermore, the article examines the American experience as an important factor influencing national development strategies, social consciousness, and processes of spiritual renewal.

Key words: American Renaissance, development, science and technology, education, culture, literature, enlightenment, intellectuals.

АМЕРИКАНСКОЕ ВОЗРОЖДЕНИЕ: СОВРЕМЕННЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация

В данной статье рассматривается понятие Американского Ренессанса с точки зрения современных факторов развития. Особое внимание уделяется роли науки, технологий, образования, инноваций и культурных ценностей в обеспечении социально-экономического роста и глобального лидерства американского общества. Кроме того, анализируется американский опыт как важный фактор, оказывающий влияние на национальные стратегии развития, общественное сознание и процессы духовного обновления.

Ключевые слова: Американский Ренессанс, развитие, наука и технологии, образование, культура, литература, просвещённые интеллектуалы.

Kirish. Uyg'unlash davri AQShda XIX asrning o'rtalarida boshlanib, madaniy, badiiy va aqliy yuksalish sifatida vujudga keldi. Bu davrda Qo'shma Shtatlar keng ko'lamli o'zgarishlarni boshdan kechirdi, jumladan G'arbgacha kengayish va sanoatlashuvning yuksalishi jamiyatda taraqqiyotga kuch berdi va bu o'z o'zidan ziddiyatlarni ham kuchaytirdi. Ralf Uoldo Emerson va Genri Devid Toro kabi yozuvchilar adabiy manzarani belgilaydigan individualizm va tabiat mavzulari bilan ifodalanadigan o'ziga xos amerikacha o'zlik ifodalashga intildilar. Ularning asarlari tez rivojlanayotgan shahar markazlarining ijtimoiy-siyosiy muhitida shakllanib, Amerika haqida yangicha tasavvur uyg'otdi.

Adabiyotlar tahlili. Amerika uyg'unlashi ikki bosqichdan, ma'rifiy va adabiy bosqichdan iboratdir. Birinchi bosqich Yevropadagi Ma'rifat asri ta'sirida shakllangan bo'lib, 18-asr o'rtalaridan Amerika inqilobigacha (1776) bo'lgan davrni qamrab oladi. Ushbu davrda ilm-fan, aql va inson erkinligiga bo'lgan e'tibor kuchaydi. Amerika mustaqilligi va konstitutsiyasining shakllanishida bu davr g'oyalari muhim rol o'ynadi. Asosiy xususiyatlari: Aql, mantiq va ilmiy fikrga asoslangan dunyoqarash rivojlandi. Inson huquqlari, erkinlik va xalq hokimiyati g'oyalari ilgari surildi. Tomas Jefferson, Benjamin Franklin, Tomas Peyn kabi mutafakkirlar bu

davrning asosiy vakillaridir. Bu davrda Amerikadagi siyosiy va ijtimoiy tuzum yangicha qadriyatlar asosida shakllandi.

Tomas Jefferson (1743-1826) Amerika tarixining eng yirik siyosiy arboblardan biri bo'lib, uning faoliyati insoniyat tafakkurida chuqur iz qoldirgan. U nafaqat Amerika Qo'shma Shtatlarining asoschilaridan biri, balki Mustaqillik Deklaratsiyasining bosh muallifi, falsafiy qarashlarga ega davlat arbobi va uchinchi prezident sifatida ham tarixda alohida o'rin egallaydi. Jefferson nazdida siyosat – bu axloqiy majburiyat, aql va erkinlikning hayotiy amaliyotga singdirilgan ifodasidir. Uning siyosiy falsafasi inson tabiatiga va ijtimoiy adolatga oid qadriyatlar bilan uyg'unlashgan bo'lib, u ma'rifatparvarlik davrining eng muhim vakillaridan biri hisoblanadi. Jeffersonning ijtimoiy-siyosiy faoliyati asosida yotgan markaziy tushuncha – inson erkinligidir. U Lokk, Ruso, va Monteske kabi mutafakkirlar ta'sirida insonni erkin, aql-zakovatga ega mavjudot sifatida tasvirlaydi. Uning ta'kidlashicha, har qanday siyosiy tuzum inson huquqlarini himoya qilish uchun xizmat qilishi lozim. 1776-yilda yozilgan Mustaqillik Deklaratsiyasida "Barcha insonlar teng yaratilgan" degan ibora orqali u shaxs erkinligi va tenglikni tarixiy shartnoma sifatida muhrlab qo'yadi. Jefferson uchun huquq – bu nafaqat yuridik toifa, balki axloqiy va metafizik haqiqatdir. Bu yondashuv u davr uchun radikal bo'lib, u diniy hokimiyat va aristokratik tartiblarni inkor etgan. Uning "Tabiiy huquqlar"

haqidagi qarashlari zamonaviy fuqarolik jamiyati, liberal demokratik tuzum va konstitutsiyaviy boshqaruv tizimlarining asosini tashkil qiladi. Jefferson nazarida davlat – bu xalqqa xizmat qiluvchi vosita, u hukmron emas, balki xizmatkordir. Bu fikr bugungi kunda ham siyosiy erkinlik va ijtimoiy mas'uliyat o'rtasidagi muvozanat muammosini hal qilishda dolzarbligicha qolmoqda.

Jefferson o'z zamonasining yetakchi ma'rifatparvar mutafakkiri edi. U aqidaparastlik va diniy dogmatizmga qarshi kurashib, tafakkur erkinligini targ'ib qilgan. Uning fikricha, haqiqatni izlash – bu insonning axloqiy va intellektual majburiyatidir. 1819-yilda tashkil etilgan Virdjiniya universiteti – Jeffersonning ma'rifiy qarashlarining real mahsulidir. Bu ta'lim muassasasi diniy nazoratdan xoli, erkin ilmiy izlanishga asoslangan bo'lib, ilm-fan va tafakkurga asoslangan dunyoqarashni ilgari surgan. U insonni erkin tafakkur orqali o'zini anglashga undagan. Jeffersonning fikricha, jamiyat faqat tafakkurli, bilimli fuqarolarga tayanib yashnashi mumkin. Shu jihatdan u o'z davrining sotsiologiyasi va siyosiy pedagogikasi asoschisi sifatida ham qaralishi mumkin.

Tomas Jeffersonning Amerika ma'rifiy uyg'onish davri (American Enlightenment) namoyondasi sifatidagi 3 muhim belgisi quyidagilardan iborat:

Aql va fanni yuqori qiymat sifatida ko'rishi - Jefferson ma'rifatchilikning asosiy g'oyalardan biri bo'lmish aql va tajriba orqali haqiqatga yetishish g'oyasini qo'llab-quvvatlagan. Uning ta'limga, ilm-fanga va mustaqil fikrlashga bo'lgan e'tibori uning Virjiniya universitetini asos solishida yaqqol namoyon bo'ladi. U shunchaki siyosatchi emas, balki agronomiya, arxitektura va tabiiy fanlarga qiziqqan mutafakkir edi.

Inson huquqlari va tabiiy ozodlik g'oyalari ilgari surishi - Jefferson "Barcha insonlar teng yaratilgan" degan ibora bilan mashhur bo'lgan Mustaqillik deklaratsiyasi mualliflaridan biri sifatida, insonning tabiiy huquqlarini – hayot, erkinlik va baxt sa'y-harakatini – himoya qilishni ma'rifiy tamoyil sifatida ko'rsatadi. Bu uning Jon Lokk kabi Yevropa ma'rifatchilari ta'sirida fikr yuritganini ko'rsatadi.

Diniy bag'rikenglik va sekulyarizm g'oyalari targ'ib qilishi - Jefferson davlat va din orasida ajralishni qat'iy tarafdor qilgan. Uning "Virjiniya diniy erkinlik akt" (Virginia Statute for Religious Freedom) nomli qonuni din va siyosat o'rtasidagi chegarani belgilab bergan muhim huquqiy hujjat bo'lib, Amerikani sekulyar jamiyat sari yo'naltirgan[1]. Bu uning inson faqat aql va vijdonga suyangan holda ishonch va e'tiqodni tanlashi kerak degan ma'rifatchilik pozitsiyasini ifodalaydi. Bugungi demokratiya, inson huquqlari va ijtimoiy adolatga oid bahs-munozarlarda Jefferson g'oyalari nafaqat tarixiy esdalik, balki amaliy tamoyillar manbai bo'lib qolmoqda. Uning merosini o'rganish – bu nafaqat o'tmishga qarash, balki kelajakdagi insonparvar siyosat sari qadamdir.

Benjamin Franklin XVIII asr Amerika uyg'onish davrining eng yorqin va ko'pqirrali namoyondalaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Uning hayoti va faoliyatida ushbu davrga xos bo'lgan aql, ilm, sekulyarlik, inson huquqlari va ijtimoiy kamolot g'oyalari mukammal tarzda uyg'unlashgan. Franklin, avvalo, aql va tajribaga asoslangan bilimni yuksak qadrlagan shaxs sifatida tanilgan. Uning elektr energiyasi bo'yicha olib borgan tajriba va tadqiqotlari Amerika ilm-faniga ulkan hissa bo'lib qo'shildi. Uning fikriga ko'ra, inson aqli orqali tabiatni anglashi va undan foydalanishi mumkin va zarur. Shu bois, Franklin ilm-fanni faqat nazariy emas, balki amaliy hayotda ham qo'llash tarafdori bo'lgan. Uning faoliyatida insonning o'zini o'zgartirish qobiliyati va shaxsiy kamolotga erishish g'oyasi muhim o'rin tutadi. Franklin kambag'al chopxona ishchisi sifatida ish boshlab, keyinchalik davlat arbobi,

diplomat va ilm-fan sohasida e'tirof etilgan shaxsga aylangan. Bu holat Amerika uyg'onish davriga xos bo'lgan "inson o'z mehnati, bilim va intilishi orqali taraqqiyotga yetishi mumkin" degan g'oyaning amaliy ifodasidir. Uning shaxsiy kamolotga erishish uchun ishlab chiqqan fazilatlar ro'yxati va hayot tarzi axloqiy kamolga yetishishda insonning shaxsiy mas'uliyatini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, Franklin jamiyatda axborot tarqatish va ta'limni kengaytirish orqali ommaviy ma'rifatni targ'ib qilgan. U ommaviy kutubxonalarni tashkil qilgan, gazetalar nashri, pochta tizimi va boshqa ijtimoiy institutlarni rivojlantirgan. Uning bu boradagi faoliyati jamiyatning ma'rifatli va mas'ul fuqarolarini tarbiyalashga qaratilgan edi.

Franklinning diniy bag'rikenglikka bo'lgan munosabati ham Amerika uyg'onish davri g'oyalari yoritadi. U dini inson hayotidagi muhim axloqiy manba sifatida qabul qilgan bo'lsa-da, aql va tajribani ustun qo'ygan, din va davlat ishlarini bir-biridan ajratish tarafdori bo'lgan. Uning "deizm"ga moyilligi – yaratuvchi mavjud, lekin u insonga tabiiy qonunlar orqali ta'sir qiladi degan qarash – Franklinning sekulyar va rasional fikrlash sohasidagi pozitsiyasini ko'rsatadi. Siyosiy jihatdan ham Franklin Amerika mustaqilligi va demokratik qadriyatlarning faol himoyachisi bo'lgan. U Istiqlol deklaratsiyasi ishlab chiquvchilari qatorida qatnashgan, Fransiya bilan strategik ittifoq tuzish orqali Amerika inqilobining muvaffaqiyatiga ulkan hissa qo'shgan. Shuningdek, AQSH Konstitutsiyasini tayyorlash jarayonida ham uning g'oyalari va aqli maslahatlari muhim ahamiyatga ega bo'lgan.

Tomas Peyn XVIII asrdagi Amerika uyg'onish davrining eng ta'sirli, radikal va o'tkir fikrli namoyondalaridan biri sifatida tarixga kirgan. U faqatgina siyosiy inqilobchi emas, balki inson ozodligi, aql, sekulyarizm va adolat g'oyalari g'oyat faol va qat'iy targ'ibotchisi edi. Uning asarlari, nutqlari va shaxsiy faoliyati Amerika mustaqillik harakati va demokratiya g'oyalari keng xalq orasiga yoyishda hal qiluvchi rol o'ynadi.

Tomas Peyn "The Age of Reason" (Aql asri) asarida din va diniy institutlarni qattiq tanqid qilgan[2]. Uningcha, aql, tajriba va tabiiy qonunlar – insonning dunyoqarashida asosiy mezonlar bo'lishi kerak. Peyn ilohiy vahiyga emas, balki inson aqli va vijdonga ishonish kerakligini ta'kidlaydi. U diniy bag'rikenglik va insonning e'tiqod erkinligi tarafdori bo'lib, shu orqali Amerikada sekulyar jamiyat asoslarini mustahkamlashga hissa qo'shdi. Peyn o'z asarlarini oddiy, xalqchil tilda yozgani bilan ajralib turadi. Uning maqsadi – siyosiy va falsafiy g'oyalarni keng ommaga tushunarli va ta'sirli qilib yetkazish edi. Bu uslub Amerika uyg'onish davrining ma'rifatchilik maqsadlariga to'liq mos keladi: ya'ni, ilm, erkinlik va huquq g'oyalari el orasiga tarqatish, zulmga qarshi ongli kurashni rivojlantirish. Tomas Peyn - Amerika uyg'onish davrida aql, ozodlik va tenglik g'oyalari radikal va ta'sirchan usulda ifoda etgan siyosiy mutafakkir va ijtimoiy faol bo'ldi. Uning asarlari nafaqat Amerika, balki butun dunyodagi demokratik harakatlarga ilhom baxsh etdi. Peynning merosi shuni ko'rsatadiki, haqiqiy uyg'onish – bu faqat bilim emas, balki shu bilimni amalga tatbiq etish, zulm va tanqidga qarshi kurashish, erkinlik va adolatni amalda qaror toptirishdir.

Natijalar va muhokama. Amerika adabiy uyg'onish davri 1830–1860-yillar oralig'ida Amerika adabiyotida yuzaga kelgan ijodiy portlash davri "Amerika Renessansi" deb ataladi. Bu davrda Amerika adabiyoti o'zining milliy uslubini shakllantirdi va jahon adabiy sahnasiga chiqdi. Ralf Valdo Emerson – transsendentalizm asoschilaridan biri. Genri Devid Toro – "Walden" va "Fuqarolik itoatsizligi" kabi asarlari bilan tanilgan. Nataniel Xotorn, German Melvill, Edgar Allan Po – realizm, romantizm va simvolizmni rivojlantirgan yozuvchilar. Uolt Uitmen – erkin she'riyat uslubini yaratgan buyuk shoir.

Inson ruhi, tabiat, erkinlik va jamiyat bilan bog'liq falsafiy-ruhiy izlanishlar. Yevropa adabiyotidan farqli ravishda milliy qadriyatlar va ruhiyatga urg'u berilgan. Bu davrlar Amerikadagi demokratiya, mustaqillik va madaniyat taraqqiyotiga chuqur ta'sir ko'rsatgan. Agar siz bu mavzular bo'yicha yanada chuqurroq tahlil yoki ma'lumot istasangiz, mamnuniyat bilan yordam beraman.

Amerika Uyg'onish davri adabiyot va falsafada tub o'zgarishlar davrini boshdan o'tkazdi va bu jarayonda Ralf Uoldo Emerson, Genri Devid Toro va Uolt Uitmen singari shaxslarning o'rni katta bo'ldi. Emersonning transsendentalizmi shaxsiyatchilik va inson bilan tabiat o'rtasidagi ajralmas aloqani ta'kidlab, XIX asrda Amerika o'zligini qayta anglashga intilgan harakatga turtki berdi. Toro "Uolden" kabi asarlari orqali tabiiy muhitda sodda hayot kechirishni targ'ib qilib, shu davrda shakllangan keng qamrovli ekologik qarashlarni namoyon etdi. Uitmenning she'riyati esa demokratiya va inson tajribasini ulug'lab, ko'pincha shaxsiy va umumbashariy tushunchalar o'rtasidagi chegaralarni yo'qotdi. Bu shaxslar birgalikda mavjud meyorlarga shubha bilan qaragan madaniy uyg'onishga hissa qo'shib, Amerika qadriyatlarini ham, uning mustamlaka o'tmishining murakkabliklarini ham aks ettiruvchi milliy o'zlikni anglash to'liqligini ilhomlantirdilar. Massachusetts shtatining Konkord shahridagi Ralf Uoldo Emerson qarorgohi tasviri ushbu aqliy harakat uchun munosib ramz bo'lib xizmat qiladi.

Amerika Uyg'onish davri Amerika madaniyatida tub burilish yasab, badiiy va intellektual izlanishlarni o'z ichiga olgan o'zlikni qayta anglashni rag'batlantirdi. 1830 yillardan 1860 yillargacha bo'lgan bu davr Ralf Uoldo Emerson va Uolt Uitmen kabi mashhur ijodkorlarning asarlarida namoyon bo'lganidek, individualizm va o'zini erkin ifoda etish bo'yicha qizg'in ilmiy va adabiy bahslarga turtki berdi. Ularning asarlari nafaqat Amerika demokratiyasi va transsendentalizmni namoyon qildi, balki san'atning ijtimoiy o'zgarishlar vositasi sifatidagi ahamiyatini ham yuksaltirdi.

Amerika Uyg'onish davri adabiyotida Ralf Uoldo Emerson va Genri Devid Toro tabiat va shaxsiyat haqidagi tadqiqotlari bilan Amerika tafakkurini shakllantirgan asosiy siymolar sifatida namoyon bo'ladi. Emerson o'ziga ishonch va transsendentalizm tamoyillarini targ'ib qilib, shaxsiy intuisiya va tabiat bilan ilohiy aloqaning ahamiyatini ta'kidlagan bo'lsa, uning shogirdi Toro bu g'oyalarni o'z asarlarida yanada chuqurroq rivojlantirdi. "Mazkur yo'nalish asoschisi Henri

Deyvid Toro o'zi yoqtirmagan amerikacha jamiyatdan bosh olib chiqib, 1845 yilning bahoridan 1847 yilning kuzigacha Uolden ko'li bo'yida kulba qurib, dehqonchilik bilan shug'ullanadi. Keyinchalik shu tajriba asosida «Uolden yoki o'rmondagi hayot» asarini yozadi. Bundan tashqari u «Fuqaroviy itoatsizlik», «Massachusettidagi qulchilik» singari maqola va esselarida ham g'ayrifo'ravonlik axloqshunosligi g'oyalarini ilgari suradi»[3]. Toroning "Uolden" nomli asosiy asari transsendentalizm g'oyasining yaqqol namunasi bo'lib, uning sodda hayot tarzi va tabiat bilan uyg'unlikda yashashga bo'lgan e'tiqodini aks ettiradi.

Gudzon daryosi maktabi Amerika Uyg'onish davrining muhim oqimi bo'lib, u Amerika tabiatini chuqur o'rganishga intilish va unga falsafiy yondashish bilan ajralib turadi[4]. XIX asr o'rtalarida faoliyat ko'rsatgan bu rassomlar guruhi Amerika yovvoyi tabiatining ulug'vorligini ta'kidlab, milliy g'urur va umumiy o'zlikni uyg'otadigan keng manzaralarni tasvirlagan. Ularning asarlarida ko'pincha taraqqiyot va tabiat o'rtasidagi ziddiyat aks etib, tomoshabinlarni sivilizatsiya va yovvoyi muhit o'rtasidagi munosabat haqida mulohaza yuritishga undaydi. Rasmlarda ko'pincha sokin daryolar va tog'lar tasvirlangan bo'lib, ular hayvonlar o'tlab yurgan osoyishta qishloq manzarasini va tinch suv yo'lini aks ettiruvchi tasvirlardagi kabi tinch go'zallikni ifodalaydi, bu esa inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikni namoyon etadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Amerika Uyg'onish davri millatning o'ziga xosligini shakllantirgan chuqur madaniy va aqliy yangilanishlar bilan ajralib turadigan o'zgaruvchan davrdir. Ralf Uoldo Emerson va Genri Devid Toro singari shaxslar bilan bog'liq bu davr, Amerika manzaralarining ulug'vor go'zalligini aks ettiruvchi asarlar misolida ko'rsatilganidek, individualizm, o'ziga ishonch va tabiatni chuqur qadrlash tomon sezilarli burilishni boshlab berdi. San'at asarlarida tasvirlangan sokin qishloq manzaralari transsendental falsafaga chuqur singib ketgan inson va tabiat o'rtasidagi uyg'un munosabatlarni eslatib turadi. Adabiyot va san'atda namoyon bo'lganidek, Amerika Uyg'onish davri ifoda erkinligi gullab-yashnagan va xilma-xillik ulug'langan muhitni yaratish orqali san'at, o'zlik va jamiyat haqidagi zamonaviy munozaralarga zamin yaratdi. Bunday muhim o'zgarishlar Amerikadagi madaniyat va meros haqidagi uzluksiz muloqotlarga asos bo'lib, bu davrning zamonaviy Amerika o'ziga xosligiga ko'rsatayotgan ta'sirining davomiyligini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR

1. Thomas Jefferson. Virginia Statute for Religious Freedom. Draft for a Bill to Establish Religious Freedom in Virginia (1779).
2. Paine, Thomas; The Works of Thomas Paine (2008). The Age of Reason. pp. 52–53.
3. Абдулла Шер, Баҳодир Хусанов. Ахлоқ фалсафаси. Нафосат фалсафаси. Тошкент, 2008 й. – Б. 86.
4. <http://libmma.contentdm.oclc.org/cdm/compoundobject/collection/p15324coll10/id/38038/rec/39>